

Б. М. ГОЛОВКІН

Богдан Миколайович Головкін, кандидат юридичних наук, завідувач сектора Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України

ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОМУ ВПЛИВУ КРИМІНОГЕННОЇ ГРУПИ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИ КОРИСЛИВОГО НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Запобігання мікросередовищному формуванню особи корисливого насильницького злочинця спрямоване на встановлення контролю над мікросередовищем з метою упередження десоціалізації особи під негативним впливом криміногенної групи, що містить ризик становлення на шлях вчинення корисливих насильницьких злочинів.

Скорочення сфери антисуспільних впливів з боку сім'ї та найближчого побутового оточення, нейтралізація й обмеження вияву негативних явищ у молодіжному середовищі у кінцевому підсумку призупинять відтік молоді до неформальних об'єднань криміногенного (передзлочинного) типу, що за зізнаннями самих корисливих насильницьких злочинців (так вважають понад 70 % опитаних¹) відіграють вирішальну роль у становленні на злочинний шлях. Запобігання формуванню та збільшенню чисельності криміногенних у корисливому насильницькому відношенні груп може здійснюватись у двох напрямках: 1) *упередження виникнення таких груп*; 2) *недопущення їх трансформації у злочинні групи*.

Для відповіді на питання, яким чином краще упередити виникнення криміногенних груп корисливої насильницької орієнтації, треба виходити з причин їх утворення та складу учасників. До таких причин належать: дефекти соціалізації на ранніх етапах становлення особистості, трудова незайнятість й існування великого бездіяльного періоду, наростаюче відчуження від засвоєння позитивних соціальних ролей, невдачі у набутті бажаного статусу, наявність шкідливих звичок, прагнення до необмеженої свободи дій, схильність до самовираження через показове нехтування нормами моралі, готовність порушувати кримінально-правові заборони у корисливих цілях. До складу таких груп рідко входять випадкові люди. Кандидати на членство вирізняються серед натовпу агресивно налаштованими та участю у вуличних бійках, ненормативним стилем спілкування, визивними манерами, зокрема браватою життєвою безперспективністю та лихою вдачею, захопленням кримінальною романтикою, демонстративним невизнанням авторитетів, схильністю до ризику заради вигоди, вживанням психоактивних речовин та орієнтованістю на здобування коштів для проведення дозвілля і розваг. Показово й те, що утворення криміногенних груп відбувається за місцем проживання більшості її членів, тому це не є несподіванкою для оточення і суб'єктів запобігання. З наведеного вбачається три можливі варіанти упередження виникнення криміногенних груп: а) усунення причин їх формування; б) робота з потенційними кандидатами з направлення їх на пошук інших способів самовираження та заробляння грошей; в) постійний контроль над криміногенним мікросередовищем. Перший варіант включає комплекс заходів щодо поліпшення адаптованості молоді, особливо представників соціально незахищених верств населення до суспільних трансформацій ринкового типу, надання своєчасної соціальної підтримки у вирішенні доленосних проблем, супроводу у кризовий період становлення особистості, соціальної реабілітації з метою зміни життєвого укладу, відновлення суспільно-корисних зв'язків. Низькостатусні представники молодіжного середовища з юного віку озлоблюються на суспільство і людей через образу за дійсну чи уявну соціальну несправедливість, власну безпорадність і розгубленість, постійну боротьбу за фізичне виживання та неубачання життєвих перспектив.

Передзлочинні об'єднання стихійно виникають на піку кризових періодів становлення особистості у віці 14–17 років та 18–24 роки, коли загострюються внутрішні конфлікти, вирує юнацький максималізм. Саме у цей час члени сім'ї, педагоги, авторитетні наставники, соціальні працівники мають активізувати роботу з прищеплення навичок правомірної адаптації до викликів і вимог транзитивного суспільства, сприяти формуванню цілісної картини світобачення, системи цінностей, навчати будувати реалістичні плани на майбутнє, співвідносити запити з можливостями, заробляти працюю на прожиття, мати легальні джерела приробітку.

Прагнення молоді до неформального спілкування у колі однодумців – цілком природній віковий феномен і з ним нічого не вдієш. Сферою докладання запобіжних зусиль убачається ненав'язлива зорієнтованість

девіантних кіл молоді на вибір альтернативних криміногенним об'єднань і пошук легальних способів приробітку. Нині існує багато неформальних молодіжних рухів не дотичних з криміналом. Суспільство має толерантно ставитись до прагнення молоді самовиражатись і самореалізовуватись у будь-який не протизаконний спосіб, а держава має забезпечити реалізацію принципу поваги до поглядів та переконань молоді, якщо вони не суперечать загальносуспільним інтересам і не порушують прав інших громадян. Не треба надмірно драматизувати ситуацію, намагатись засуджувати і забороняти неформальний молодіжний рух, бо окрім спротиву і відчуження від суспільства, його цінностей і норм, це ні до чого не призведе. Увесь цивілізований світ йде по шляху легалізації неформальних об'єднань та їхніх субкультур, що дає змогу контролювати внутрішні процеси і впливати на форми поведінки учасників таких утворень. Для кращої організації контролю за неформальним молодіжним середовищем, в якому з-поміж іншого, можуть стихійно виникати окремі криміногенні осередки, значну увагу слід приділити організації дозвілля, облаштуванню улюблених місць збору молоді, щоб мати можливість на постійній основі моніторити внутрішньогрупові процеси, спостерігати за колективним способом життя, родом занять, своєчасно отримувати криминологічно значущу інформацію про зародження центрів негативного впливу та стосовно намірів становлення на злочинний шлях окремих учасників спільноти. У процесі такого безперервного спостереження підлягають викриттю джерела надходження й розповсюдження наркотичних засобів і психотропних речовин, спроби установити зв'язки з кримінальними колами, нелегальні способи заробляння коштів, відстежується процес висунення лідерів та формування їх оточення, котрі намагаються об'єднати осіб, схильних до вчинення правопорушень і злочинних дій. Систематизована та проаналізована інформація має передаватися зацікавленим суб'єктам запобігання для оптимізації превентивного впливу, своєчасного втручання і переорієнтації осіб з початковими відхиленнями у поведінці, зміни їх роду занять і способу життя, вибору кола спілкування, що скоротить «кадровий резерв» охочих влитись до лав криміногенних груп, перешкоджатиме зростанню їх чисельності. Однак заради об'єктивності треба визнати, що здебільшого об'єктом запобіжного впливу стають уже сформовані криміногенні групи, учасники яких ведуть антисуспільний спосіб життя, вчиняють правопорушення і гранично наблизилися до кримінальної межі. Враховуючи спонтанність і ситуативність певної частини корисливих насильницьких посягань досить складно відстежити момент трансформації криміногенної групи у переважно нестійку злочинну групу, коли учасники передзлочинної групи (у повному чи неповному складі) наважились спробувати роздобути кошти засобами кримінального насильства. Відвернення можливості реалізації невизначеного умислу – справа не з простих. Починати слід з подолання хибної практики вичікування суб'єктами запобігання факту злочинного посягання, щоб мати докази складу злочину, підстави притягнути до кримінальної відповідальності винних й у такий спосіб вирішити проблему можливого загострення криміногенної обстановки на території обслуговування.

З метою недопущення трансформації криміногенних об'єднань у злочинні групи пропонуємо такі заходи: а) встановлення цільової групи та забезпечення контролю за її діяльністю; б) превентивний вплив на учасників групи; в) своєчасна ізоляція лідера-підбурювача до протиправних дій; г) припинення діяльності групи, у разі становлення її членів на шлях правопорушень, набуття членства раніше судимими особами, налагодження стосунків із кримінальними колами.

Насамперед треба встановити цільову групу, утворену з осіб, які незайняті трудовою і навчальною діяльністю, марнують час вживанням спиртних напоїв (констатовано у 68,3 % корисливих насильницьких злочинців), наркотиків (39,7 %), виявляють агресію до оточення, вчиняють правопорушення (відносно 54,4 % корисливих насильницьких злочинців до вчинення протиправних посягань накладались адміністративні стягнення), мають схильність до здобування коштів у незаконний спосіб, установлення контактів з кримінальними елементами. З великою вірогідністю окремі члени таких об'єднань (або у повному складі) можуть перейти до вчинення корисливих насильницьких злочинів. Не менш важливо встановити постійне місце збору (концентрації) криміногенного елемента, особовий склад, рід занять, джерела доходів учасників групи. Як правило, криміногенні групи збираються неподалік від місця проживання (внутрішні двори і під'їзди багатоповерхівок, розважальні центри у мікрорайонах, недорогі кафе і пивбари, комп'ютерні клуби, підземні переходи, територія дитсадків, паркова зона (затемнені алеї), зупинки транспорту, торговельні точки, автомаїстерні і гаражі, недобудови й занедбані споруди тощо), а також у приміщеннях, наданих кимось із учасників об'єднання.

Запобіжний вплив на учасників криміногенних груп доволі різноплановий. Уже самим фактом виявлення суб'єктами запобіжної діяльності криміногенного об'єднання, встановлення причетних до нього осіб, організацією контролю за родом занять (нарядами патрульно-постової служби міліції, дільничними інспекторами міліції, працівниками підрозділів БНОНу, карним розшуком, кримінальною міліцією у справах дітей) здійснюється ризикознижувальна превенція стосовно залучення членів групи до кримінальних дій. За наявності підстав та в порядку, передбаченому законодавством, окремі деліквенти беруться на профілактичний облік і підлягають запобіжному впливу. Нерідко до криміногенних груп входять неповнолітні-правопорушники, що дає підстави притягнути батьків та осіб, які їх замінюють, до відповідальності за неналежне виховання дітей. Враховуючи алкоголізоване й наркотизоване дозвілля членів криміногенних груп, як згуртовуючий чинник марнування часу, більш-менш стійкий елемент способу життя, треба перевірити найближчі пункти продажу спиртних напоїв на предмет виконання законодавства щодо заборони продажу спиртних напоїв особам віком до 18 років. У разі виявлення порушень, окрім накладення штрафних санкцій, варто порушити питання про відзвиз ліцензії на продаж спиртних напоїв. Як уже відзначалось, оперативно-профілак-

тичному відпрацюванню підлягає встановлення джерел надходження наркотиків до групи, з подальшою ліквідацією пунктів продажу й кримінальним переслідуванням причетних до цього осіб. Також слід встановити й притягти до відповідальності власників приміщень, які надаються для групового вживання наркотичних засобів, розпиття спиртних напоїв і розпусти, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Учасників криміногенних груп, стосовно яких є підозра у залежності від вживання психоактивних речовин, доцільно направити на обстеження та проходження курсу лікування у медико-реабілітаційних центрах. Беручи до уваги вуличний характер безцільного проведення часу, порушення громадського порядку і спокою населення криміногенними групами, позитивний ефект матимуть рішення органів місцевого самоврядування про обмеження перебування молоді у громадських місцях після 22-ї години, які можуть мати тимчасовий характер, наприклад, у разі погіршення криміногенної обстановки. Приклади таких заходів уже існують в окремих населених пунктах держави, де завдяки співпраці органів влади, правоохоронців і громадськості вдалося істотно поліпшити криміногенну ситуацію. Є сенс поширити цей досвід і на інші адміністративно-територіальні одиниці, де виникають аналогічні проблеми з криміногенною активністю нецивілізованих молодіжних об'єднань. Загальновідомо, що криміногенні групи рано чи пізно потрапляють у сферу впливу злочинного середовища, а їхні члени втягуються у кримінальну діяльність. У зв'язку з цим дуже важливо своєчасно нейтралізувати спроби криміналітету встановити контакти з криміногенною групою. Разом з тим суб'єктам запобігання доцільно організувати позитивний вплив з боку просоціально орієнтованих молодіжних груп у рамках міжгрупової взаємодії, які на власному прикладі можуть переорієнтувати характер інтересів і рід занять криміногенної групи, принаймні їм під силу залучити до своїх лав окремих учасників, незадоволених своїм статусом у криміногенній групі та розвернути інформаційну кампанію із дискредитації лідерів криміногенних груп, підірвати їх авторитет серед місцевої молоді.

Робота з нейтралізації лідера-підбурювача до кримінальних дій вимагає прискіпливої уваги, бо саме від нього виходить загроза ініціювання колективного рішення про корисливі насильницькі посягання. На певному етапі розвитку групи неформальний лідер на засадах ситуативної співучасті неодмінно запропонує найбільш брутальним і зухвалим деліквентам спробувати роздобути кошти нападами на громадян. Як правило, саме лідер дбає про забезпечення групи наркотиками і спиртними напоями, коштами для проведення розваг, організовує силові акції, згуртовує колектив, що дає підстави для його оперативного розроблювання, документування діяльності, взяття на профілактичний облік, винесення попередження про недопущення правопорушень, тимчасового затримання на встановлений законом термін, притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, з метою ізоляції від групи. Окрім цього, для поглиблення конфліктності міжособових стосунків і роз'єднання колективу слід використовувати існуючі у кожній неформальній групі боротьбу за лідерство та суперечності інтересів. Перевіреною методом зміни лідера є вплив на його найближче оточення, втративши підтримку якого, досить складно утримувати владу і керувати колективом. Існують й інші способи нейтралізації лідерів.

Через нетривалий проміжок часу раніше зазначені форми повсякденних занять членів криміногенних груп починають чергуватись із крадіжками виробів з чорних та кольорових металів, завуальованими під хуліганські витівки й з'ясуванням стосунків вимаганнями грошей і цінностей в учнівської / студентської молоді, що супроводжується показовим побиттям непокірних, відбиранням дріб'язкового майна у випадкових перехожих на підпитку, спровокованими під надуманим приводом бійками з мешканцями інших територій (у дійсності задля пограбування останніх), залякуванням і примушуванням ровесників та інших беззахисних осіб до сплати надуманих боргів з відсотками, «замовними» побиттями за винагороду, участю у масових бійках футбольних вболівальників, пошуком серед найближчого оточення грошовитих «спонсорів», які на умовах рядового членства в групі нібито «добровільно» профінансують алкоголізоване/наркотизоване дозвілля, розваги і відпочинок. У процесі подібного роду спільної діяльності виробляється колективна орієнтованість на насильницьке заволодіння чужим майном. Критичним моментом наближення до кримінальної межі є входження до складу передзлочинної групи раніше судимих осіб (наявність у складі груп корисливого спрямування становить 40–49 %) та осіб, які набули первинний кримінальний досвід і зуміли уникнути викриття та притягнення до кримінальної відповідальності. За такого розвитку подій необхідно вжити термінових заходів із відвернення загрози вчинення корисливого насильницького посягання та припинення діяльності групи. Зробити це буде нескладно, оскільки за нашими даними, характерною рисою криміногенних груп корисливої насильницької орієнтації все-таки залишається нестабільний особовий склад та нетривале існування, у зв'язку з конфліктним характером міжособових стосунків, взаємною підозрою у ненадійності, нестійкими намірами щодо вчинення злочинів та ставленням їх реалізації у залежність від зовнішніх сприятливих умов, що мінімізують ризик викриття і кримінального переслідування.

¹ Алауханов Е. О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений / Под ред. Е. И. Каиржанова / Е. О. Алауханов. – СПб.: Изд-во Р. Асламова «Юридический центр Пресс», 2005. – 282 с. – С. 95.

Резюме

У статті розглянуто питання запобігання формуванню особи корисливого насильницького злочинця під впливом неформальної криміногенної групи.

Ключові слова: криміногенні групи, низькостатусна молоді, недопущення вчинення корисливих насильницьких злочинів.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы предупреждения формирования личности корыстного насильственного преступника под влиянием неформальной криминогенной группы.

Ключевые слова: криминогенные группы, низкостатусная молодежь, предотвращение совершения корыстных насильственных преступлений.

Summary

In the article the questions of warning of forming of personality of mercenary violent criminal are examined under influence of informal criminogenic group.

Key words: criminogenic groups, low-status young people, prevention of feasance of mercenary crimes of violence.

Отримано 14.10.2010

К. П. ЗАДОЯ

Костянтин Петрович Задоя, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМА КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ
(КРИМІНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ) У НАУЦІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО (РАДЯНСЬКОГО)
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ,
ЯКІ ВІДНОСЯТЬСЯ ДО РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї**

Проблема конкуренції кримінально-правових норм традиційно перебуває у фокусі уваги пострадянської кримінально-правової науки. Зокрема, її дослідженню були присвячені наукові публікації В. О. Навроцького, О. К. Маріна, П. П. Андрушка, Л. В. Іногамової-Хегай, В. М. Кудрявцева, Є. В. Благова. Проте незважаючи на велику увагу з боку наукової спільноти, вона досі не знайшла однозначного та послідовного розв'язання.

Необхідно зазначити, що радянські та пострадянські науковці фактично лишали поза увагою той факт, що конкуренцію кримінально-правових норм досліджували й у науці кримінального права держав, які відносяться до романо-германської правової сім'ї (наприклад, Німеччини, Іспанії, Аргентини). У цій статті ми спробуємо порівняти підходи до розуміння конкуренції кримінально-правових норм, що склалися в науці пострадянського (радянського) кримінального права та в науці кримінального права держав, що відносяться до романо-германської правової сім'ї.

Перш ніж перейти до предмета нашого дослідження зауважимо, що в німецькій та іспанській теорії кримінального права традиційно використовують не термін «конкуренція норм», а термін «конкуренція законів». А якщо говорити ще точніше – «уявна конкуренція законів». Франц фон Ліст обґрунтовує вживання цього терміну тим, що жодні закони не конкурують, оскільки застосовується лише один з них¹.

Класична теорія конкуренції кримінальних законів у кримінальному праві держав романо-германської правової сім'ї. Першим, хто предметно звернув увагу на проблему конкуренції кримінально-правових норм, був німецький криміналіст Адольф Меркель. Він розглянув ситуації, коли існує декілька кримінальних законів, які охоплюють «один і той самий злочин». На його думку, ці ситуації за своєю юридичною природою відрізняються від ідеальної сукупності злочинів. По суті, А. Меркель виділяв лише один вид конкуренції законів – конкуренцію загального та спеціального законів².

Більш повно та системно підійшов до даної проблеми інший видатний німецький криміналіст – Карл Біндінг. Він розробив класифікацію випадків конкуренції кримінальних законів, яка на далі стала ядром так званої «класичної» теорії конкуренції кримінальних законів, зокрема в німецькій та іспанській науці кримінального права. Отже, К. Біндінг виділив 4 види конкуренції кримінальних законів: а) конкуренція між загальним та спеціальним законами; б) конкуренція між альтернативними законами; в) конкуренція між основним та субсидіарним законами; г) конкуренція між законами, один з яких поглинає інший (нім. – *Konsumtion*, ісп. – *consuncion*)³.

Зміст конкуренції між загальним та спеціальним законами, в інтерпретації К. Біндінга, в цілому є подібним до традиційного розуміння конкуренції загальної та спеціальної норм у пострадянській теорії кримінального права. Правило вирішення конкуренції загального та спеціального законів є тотожним правилу подолання конкуренції загальної та спеціальної норм – пріоритет має надаватися спеціальному закону (нормі).

Зміст конкуренції альтернативних законів розкрито К. Біндінгом не досить чітко, тому слід звернути увагу на конкретні ситуації, які, на думку німецького криміналіста, є проявами цього різновиду конкуренції